

دادرسی اقتصادی در ترازوی اصول اخلاقی و عادلانه

- مهران صادقی مادوانی^۱، دکتر مصطفی فروتن^{۲*}، دکتر علیرضا سایبانی^۳
۱. دانشجوی دکترای حقوق کیفری، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.
۲. گروه حقوق، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
۳. گروه حقوق، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۰۲)

چکیده

زمینه: در جهت برخورد قاطع با مجرمین اقتصادی، تشکیل دادگاه‌های ویژه اقتصادی در سال ۱۳۹۷ مورد موافقت واقع و ساز و کار جدید در فرآیند رسیدگی به جرائم اقتصادی به وجود آمد. در بدو تشکیل این دادگاه‌ها پرونده‌های کثیری به محاکم ویژه اقتصادی ارجاع و رسیدگی های فوری و برخورد قاطع در دستور کار قرار گرفت و احکام سنگین از جمله اعدام و حبس های بلند مدت در برخی از پرونده ها صادر و بلافاصله به مرحله اجرا در آمد. با توجه به شرایط خاص این دادگاهها برخی از اصول دادرسی عادلانه محدود شد. از آنجایی که لزوم پایبندی به اصول اخلاقی و عدالت در دادگاه های اقتصادی موضوعی مهم می باشد بهمین جهت هدف پژوهش حاضر بررسی دادرسی اقتصادی در ترازوی اصول اخلاقی و عادلانه بود.

نتیجه گیری: هر چند موافقت با استجازه اقتصادی منوط به عادلانه بودن دادرسی شده اما داده ها حکایت از تحدید اصول اخلاقی و عدالت در پاره‌ای از موارد در رسیدگی های اقتصادی دارد و ظن غیر منصفانه بودن برخی از رسیدگی های اقتصادی در افکار عمومی جامعه خصوصا فضای کسب و کار ایجاد شده است که وضع قوانین کارآمد و منطبق با معیارهای اخلاقی پیشنهاد می گردد.

کلیدواژگان: اخلاق، دادگاه های اقتصادی، امنیت اقتصادی، جرایم اقتصادی، دادرسی عادلانه

سر آغاز

اصلی ترین هدف قوانین جزایی باید تأمین حقوق اساسی انسانها یا همان حقوق بنیادین افراد باشد. اما آنچه که مهم است رابطه اخلاق^۱ با حقوق^۲ افراد است (۱). در خصوص ارتباط اخلاق با حقوق کیفری^۳، بیشتر به رابطه اخلاق با حقوق کیفری ماهوی توجه شده است و بررسی ارتباط بین حقوق کیفری شکلی و اخلاق تا حد زیادی مغفول مانده است.

خلاء این موضوع یکی از چالشها و مشکلات فراروی پژوهش در این حوزه می باشد، زیرا برخلاف حقوق کیفری ماهوی، حقوق کیفری شکلی در بسیاری از موارد موجب خلط بحث بین الزامات اخلاقی^۴ و الزامات قانونی می شود. این موضوع باعث شده است در عمل، پژوهشگران رغبت چندانی به ورود به حوزه اخلاق نداشته باشند. بنابراین در خصوص ارتباط بین حقوق کیفری شکلی و اخلاق، کمتر میتوان منبعی را یافت که به طور مستقیم به این موضوع پرداخته باشد (۳ و ۲).

بنابر آنچه بیان شد دامنه اخلاق در حقوق و به خصوص در آیین دادرسی کیفری گستردگی حقوق کیفری ماهوی ندارد. با این حال در آیین دادرسی کیفری نیز مقامات قضایی و ضابطان دادگستری تا حد بسیار زیادی، ملزم به رعایت الزامات اخلاقی در تصمیمات و اقدامات خود هستند، زیرا در هر حال حقوق کیفری شکلی نیز عرصه تقابل قواعد حقوق کیفری با اصول دادرسی عادلانه و حقوق و آزادیهای افراد جامعه است (۴). رابطه اخلاق با اصول دادرسی عادلانه در دادگاه های اقتصادی مهمترین و چالش بر انگیز ترین موضوع روز آیین دادرسی کیفری ایران می باشد. تبیین جایگاه الزامات اخلاقی در فرآیند دادرسی کیفری و به ویژه در دادرسی عادلانه اقتصادی از این جهت حائز اهمیت است زیرا که شیوه جدید دادرسی اقتصادی با برخی از محدودیت های اصول دادرسی عادلانه همراه بوده است. با این حال با توجه به عدم تعیین دقیق ضمانت اجرای اخلاقی و عادلانه در شیوه جدید دادرسی اقتصادی برای برخی از رفتارها و اقدامات در بسیاری از موارد، تنها ضمانت اجرای آن ندای وجدان خواهد بود (۵).

از این رو تبیین دقیق الزامات اخلاقی و عادلانه در فرآیند دادرسی اقتصادی میتواند مفید واقع شود. حال آنکه با نگاهی به مقررات جدید از جمله استیجازه جدید و شیوه جدید دادرسی در برخورد با جرائم اقتصادی^۵ متوجه می شویم در پاره ای از موارد اصول اخلاقی و عادلانه با محدودیت همراه گردیده است. چرا که رسیدگی به برخی از جرائم یک مرحله ای است (۶).

حال آنکه؛ یک مرحله ای بودن بعضی از رسیدگی های جرائم اقتصادی، از مواردی است که نقض شدید حقوق متهم در خصوص تجدید نظر از حکم صادره علیه وی را نمایان می نماید. از طرفی صدور قرار بازداشت ها غیر قابل اعتراض و قطعی بودن غالب احکام به جزء اعدام و غیرقابل تجدیدنظر و فرجام خواهی بودن آرای صادره خود، چالش حاکم بر فرآیند دادرسی جرائم اقتصادی محسوب می گردد. در برخی موارد رسانه ای شدن و سیاسی شدن برخی از جرائم، بحث استقلال قضایی را با شبهه جدی روبرو ساخته است. بدون شک دستگاه قضایی نمی تواند با توجه به مضرات ارتکاب پاره ای از جرائم، از اصول آمره ی دادرسی تخطی نمایند. چنانکه در مورد مرتکبین جرایم اقتصادی حقوق آنان با تزییقاتی در این خصوص همراه است (۷).

متولیان نبایستی به دلایلی از جمله شرایط بحرانی اقتصادی و ضعف دستگاه متولی کشف جرم و ... اصل برائت را نادیده گرفته و دست به وضع قاعده برخلاف اصول دادرسی عادلانه زنند. نگاهی به آرای صادره ی قبل و بعد از تشکیل محاکم ویژه اقتصادی، نشان دهنده ی برخورد قاطع و فوری با شرایط خاص با متهمان در این محاکم می باشد، که ظن عدول از اصول اخلاقی و عادلانه در این دادگاهها ایجاد شده است. با توجه به جدید التصویب بودن مقررات ویژه دادرسی اقتصادی تاکنون موضوعی اعم از مقاله، کتاب، پایان نامه و یا رساله ای به صورت تخصصی به بررسی دقیق دادرسی اقتصادی در ترازوی اصول اخلاقی و عادلانه نپرداخته است. با توجه به آنکه حکمرانی خوب در جامعه بستر ساز توسعه پایدار و بلند مدت است لذا تجزیه و تحلیل این موضوع تاثیر به سزایی بر جذب اعتماد عمومی به دستگاه عدالت قضایی خصوصاً دادگاه های ویژه اقتصادی و تبعاً جذب اعتماد عمومی به دستگاه عدالت قضایی و بهبود کسب و کار در جامعه خواهد داشت. با توجه به مطالب بیان شده در تحقیق حاضر بدنبال پاسخ به این پرسش ها هستیم که آیا در دادگاه های اقتصادی از اصول اخلاقی و عادلانه عدول شده است؟

عوامل محدود کننده اصول اخلاقی و عدالت در فرآیند

دادرسی اقتصادی

الف) آثار جرایم اقتصادی

جرائم اقتصادی آثار زیانبار اجتماعی، سیاسی بخصوص در حوزه کسب و کار در جوامع بشری بر جای می گذارد. از جمله ایجاد بی ثباتی در اقتصاد، تزلزل نظام پولی و ارزی، ایجاد چالش در انتقال سرمایه از کشوری به کشوری دیگر، تضعیف سیاست های اقتصادی دولت ها، تخریب روز افزون بخش خصوصی که صرفاً قسمتی از آثار مخرب جرم

اقتصادی محسوب می گردند. به همین جهت است که سیاست گذاران و متولیان امر در سطح بین المللی و داخلی می بایست برنامه ریزی های دقیق و تخصصی خود را برای جلوگیری از رشد بی حد و مرز جرائم اقتصادی در جامعه جهانی و داخلی تدوین و اجرا نمایند. از این منظر جرایم اقتصادی به دلیل اهمیت زیادی که در فعالیت های مالی دارند مرکز توجه قرار می گیرند و نگاه به آثار و نقش مخرب آن در فضای کسب و کار بیش از پیش مهم تلقی می گردد.

جرائم اقتصادی یکی از مهمترین و اصلی ترین اشکال فساد مالی محسوب می گردد که موجبات بیماری جوامع را فراهم می آورد و دولت ها بایستی به دنبال درمان این بیماری باشند. جرائم اقتصادی صرفاً مخصوص یک کشور نیست و ماهیت آن بین المللی است. زیرا جرائم اقتصادی بازارهای کسب و کار جهانی و بین المللی را در می نوردد و مبارزه با آن بیش از همه نیازمند همکاری بین المللی^۶ است. از این لحاظ مبارزه با آن، نیازمند مشارکت جهانی و همکاری بین المللی را می طلبد و این موضوع دخالت سازمان ملل متحد و دیگر نهادها و سازمان های بین المللی را به طور حتمی و جدی دنبال می نماید. از بعد داخلی نیز به دلیل ایجاد تحریم های ظالمانه و مواضع خصمانه برخی از کشورها عملاً در اکثر موارد امکان همکاری های بین المللی جهت مبارزه با جرایم اقتصادی خصوصاً جرائم سازمان یافته و فراملی وجود ندارد (۸).

متأسفانه فضای اقتصادی ایران نیز به دلیل ابتلا به آسیب های عدیده، نسبت به نظام های اقتصادی پیشرفته، زمینه مساعدتری برای ارتکاب جرائم اقتصادی ایجاد نموده است. نابسامانی در فضای کسب و کار و هرج و مرج در بازار ارز، بازار خودرو، بازار مرغ و گوشت و روغن و همچنین عدم مدیریت صحیح در واردات و صادرات و غیره باعث گردیده جرائم اقتصادی به یکی از مهمترین معضلات اجتماعی ایران تبدیل گردد. به وجود آمدن نابرابری در فرصت های اقتصادی و اختلال در رقابت های منصفانه اقتصادی، رانت خواری، ملاحظات سیاسی در تصمیم گیری های کلان اقتصادی و ابتلای نظام سیاسی، فساد مالی به منظور حفظ قدرت و غیره موجبات کاهش اعتماد عمومی به نظام اقتصادی و کاهش سرمایه گذاری های بلندمدت در بخش تولید و رکود صنعتی و اقتصادی گردیده است. از طرفی عده ای سودجو در جامعه به لحاظ ضعف مدیریتی در حوزه اقتصادی و یا به لحاظ آنکه قواعد و مقررات را بر خلاف مصالح خود می دانند با هدف سودجویی دست به ارتکاب جرائم اقتصادی می زنند.

هرج و مرج حاکم بر فضای اقتصادی زمینه مساعدی را برای ارتکاب جرم اقتصادی در کشور به وجود می آورد که این امر به یکی از معضلات اجتماعی^۷ و سیاسی کشور ما تبدیل شده است.

ب) نقش متولیان در برخورد با جرایم اقتصادی

بررسی عملکرد متولیان دستگاه قضایی و قانونگذاران ایران در برخورد با جرائم اقتصادی، حاکی از آن است که تصویب قوانین فوری ضرب الاجلی کیفی همیشه به عنوان بهترین و ساده ترین راه حل مبارزه با

یافتگی و تهدیدات ناشی از آن و بهانه مشارکت دادن مردم در رسیدگی های کیفی نباید دست آویزی قرار گیرد تا از اصول دادرسی های کیفی که در قانون اساسی و قانون دادرسی کیفی ایران و چه در اسناد بین المللی پذیرفته شده عدول گردد که بعضاً موارد عدول از آن البته در حقوق ایران کم نمی باشد؛ چرا که اهمیت دادرسی عادلانه در رسیدگی های کیفی تا آنجاست که بیش از یک سوم اسناد بین المللی حقوق بشری با رشته حقوق کیفی ارتباط مستقیم دارد و بیش از نیمی از مفاد «منشور بین المللی حقوق بشر»^{۱۲} مربوط به بزه، بزه کار، بزه دیده و کیفر از منظر جرم شناسی^{۱۳} و حقوق کیفی تعلق دارد (۱۰). نتیجه تضمینات دادرسی عادلانه در مواردی که با حقوق اساسی انسانی و کرامت انسانی در تعارض باشد قابل عدول نیست و امنیتی بودن جرائم و بحران های اقتصادی نمی تواند موجبات نادیده گرفتن تضمینات دادرسی عادلانه گردد.

از طرفی لازمه اقدامات ضروری و قاطع برای مقابله با مفاسد اقتصادی در مرحله اول حفظ کرامت انسانی و رعایت اصول دادرسی عادلانه در تعقیب و مجازات متهمین جرایم اقتصادی که غالباً فعالان واقعی اقتصادی هستند می باشد. در درجه بعد رعایت اصل سرعت در رسیدگی های اقتصادی و پیشگیری از اطاله دادرسی در این دادگاه ها می باشد. سپس با توجه به تخصصی بودن پرونده های ارجاعی به دادگاه اقتصادی استفاده از مقامات قضایی (قضات، دادستان، دایاران و بازپرسان) به طور کلی کادر قضایی متخصص در زمینه جرائم اقتصادی با تسلط به مقررات داخلی و بین المللی و متبحر در زمینه فعالیت های اقتصادی در حوزه کسب و کار و امور پولی و بانکی و صادرات و واردات و امور بازرگانی می باشد. کادر قضایی در این دادگاه با توجه به جایگاه متهم می بایست دو ویژگی شخصیتی داشته باشند سلامت نفس و نفوذ ناپذیری داده ها نشان می دهد که تشکیل دادگاه های ویژه با آیین دادرسی خاص صرفاً در برخی از پرونده ها موجب ارتقای اعتماد افکار عمومی جامعه به دستگاه قضایی و امیدواری برای مبارزه با فساد اقتصادی^{۱۴} شده است و همچنین داده ها نشان می دهد که برخورد قاطع و صدور احکام اعدام برای برخی از فعالان حوزه کسب و کار موجبات فرار سرمایه و ترس از سرمایه گذاری را فراهم آورده است.

هرچند خصوص عملکرد دادگاه های ویژه اقتصادی در سه سال گذشته موضوع استجازه در جهت تشکیل محاکم اقتصادی داده ها نشان می دهد که دادگاه های اقتصادی به دلیل فاصله گرفتن از برخی از معیارهای دادرسی عادلانه و منصفانه مانند تعقیب بی ضابطه فعالان اقتصادی، عدم رعایت مشروعیت تحصیل دلیل در پاره ای از پرونده ها و عدم رعایت ضوابط توسط متولیان کشف، تک مرحله ای بودن غالب رسیدگی ها و عدم امکان تجدیدنظرخواهی از غالب احکام، عدم امکان استفاده از وکلای مورد اعتماد متهم نه رئیس قوه قضاییه، عدم ارائه فرصت کافی برای دفاع متهم اقتصادی و وکلای آنها توسط برخی از قضات به جهت تسریع در رسیدگی های قاطع، فقدان ملاک شفاف و قابل ارزیابی برای باز نشانی پرونده های ویژه اقتصادی از غیر ویژه، با چالش های قابل ملاحظه ای مواجه بوده است. تا جایی که برخی از

بزهکاری و کجروی های اجتماعی به خصوص در برخورد با جرائم اقتصادی، بوده است (۹). نوع و میزان پاسخ ها در قبال بزه و انحراف از طرف دولت و ارکان مختلف تعیین و اعمال می شود. سیاست جنایی^{۱۵} حاکم بر نظام کیفی ما خصوصاً در مقابله با مفاسد اقتصادی نشانی داده است که از نوع سیاست جنایی اقتدارگرا است (۹). از طرفی وضع حاکم بر جامعه همیشه با این نظم و نسق نمی باشد و عده ای از افراد جامعه به لحاظ سوء مدیریت اقتصادی حاکم و هرج و مرج حاکم بر فضای اقتصادی و اینکه قواعد و مقررات را برخلاف مصالح خود می دانند یا مصالح خود را جدای از حقوق سایر افراد جامعه جستجو می کنند دست به ارتکاب جرائم از جمله جرائم اقتصادی می زنند و این جامعه است که حق واکنش و اعمال مجازات را برای خود در این موارد محفوظ دانسته است. حتی با این وصف نیز جامعه حق ندارد با نادیده گرفتن اصول مسلم حقوق بشر هر طوری که خواهان اراده ی اوست دست به مجازات خاطیان جرائم، از جمله جرائم اقتصادی بزنند بلکه در این رهگذر برخلاف دوران قدیم که هیچ ضابطه ای برای اعمال مجازات رفتار حاکمان وجود نداشت، امروزه توجه به الزامات حقوق بشری و رعایت کرامت و شان انسان از چنان جایگاهی برخوردار است که بایستی اعمال هر مقرره ای از سوی دولتمردان تحت ضابطه و قواعد ویژه ای باشد. وضع قوانین، خصوصاً قوانین کیفی ناظر به جرائم اقتصادی امروزه از اهمیت ویژه ای برخوردار است، چرا که قوانین کیفی حافظ عالی ترین مصالح نوع بشری است و چنانچه اعمال این قواعد لجام گسیخته صورت گیرد نشانی از عدالت و نظم اجتماعی^{۱۶} در جامعه نمی توان یافت.

ج) شیوه رسیدگی به اتهام متهمین اقتصادی

با نگاهی به شیوه جدید دادرسی اقتصادی^{۱۷} (استیجازه اقتصادی) در برخورد با جرائم اقتصادی متوجه می شویم رسیدگی به برخی از جرائم یک مرحله ای است حال باید گفت؛ یک مرحله ای بودن بعضی از رسیدگی های جرائم اقتصادی از مواردی است که نقض شدید حقوق متهم در خصوص تجدیدنظر از حکم صادره علیه وی را نمایان می نماید. متولیان نمی توانند با توجه به مضرات ارتکاب پاره ای از جرایم از اصول آمره ی دادرسی تخطی نمایند چنانکه در مورد مرتکبین جرایم اقتصادی حقوق آنان با تزییقاتی در این خصوص همراه است. متولیان بایستی به دلایلی از جمله ضعف مدیریت اقتصادی^{۱۸}، ضعف دستگاه متولی کشف جرم و فقدان ثبات در فضای کسب و کار و ... اصول دادرسی عادلانه را نادیده گرفته و دست به وضع قاعده برخلاف اصول دادرسی عادلانه زند و فعال اقتصادی را به ظن ارتکاب جرم اقتصادی تعقیب کند؛ چرا که اصل بر برائت و مباح بودن فعالیت اقتصادی است و خلاف آن و بار اثبات ارتکاب جرم بایستی بر عهده ی دادستان باشد نه متهم. واقعیت این است که سیستم فعلی دادرسی کیفی ایران در برخورد با جرائم اقتصادی چه در مرحله ی تحقیقات مقدماتی و چه در دوران محاکمه و پس از آن از برخی از قواعد دادرسی عادلانه عدول نموده است. هرچند حساس بودن، امنیتی بودن بعضی از جرایم، سازمان

چالش‌ها قابل رفع است اما برخی از چالش‌های ناظر به حقوق بنیادین افراد و مغایر با اصول ذاتی دادرسی منصفانه و عادلانه غیر قابل نقض یا عدول هستند. بدون شک عدول از اصول داورى منصفانه در این دادگاه‌ها آثار مثبتی در جامعه نسبت به عملکرد دستگاه قضایی ایجاد خواهد نمود.

د) رسیدگی شتابزده اقتصادی

از زمان ارتکاب یک جرم تا زمان صدور حکم مجازات و اجرای آن بر مرتکب، رعایت یک سلسله تشریفات و قواعد قانونی لازم است و بدون رعایت این تشریفات، رسیدگی به جرم امکان پذیر نمی‌باشد. همچنین، یکی از شرایط مهم بهره‌مندی از حق دادرسی عادلانه، «رسیدگی به دعاوی و شکایات و صدور حکم و اجرای آن در اسرع وقت» است. اهمیت این امر از آن جهت است که چنانچه فرآیند کیفری بی‌هیچ دلیل موجه و قانونی دچار اطاله غیر طبیعی و غیر منطقی گردد به طور قطع بر اساس دادرسی عادلانه لطمه زده و آن را از هدف اصلی اش که تضمین حقوق اصحاب دعا از یک طرف و حقوق جامعه از طرف دیگر است منحرف می‌سازد (۱۱).

شایان ذکر است، در مزایا و ضرورت تسریع دادرسی کیفری میان متخصصان کیفری اختلاف نظر وجود ندارد. چنان که به اعتقاد سزار بکاریا حقوقدان ایتالیایی قرن هجدهم، آنچه جامعه را در قبال خطر تبه‌کاران بهتر صیانت خواهد نمود، وجود قواعدی است که بتواند در کشف سریع و فوری جرم و تعقیب و محکومیت حتمی و مسلم مجرم به مجازات مؤثر واقع شود. لیکن، منظور از تسریع در رسیدگی، شتاب و عجله در کار قضاوت نیست، بلکه منظور این است که تا حد امکان دادرسی گام سریعی بدون این که حقوق اساسی فرد، مثل اصل برائت و حق دفاع او و نظم قضایی صدمه وارد آید، برداشته شود (۱۲). عدم رعایت تشریفات آیین دادرسی کیفری^{۱۵} در رسیدگی به جرم‌های مهم به جهت تسریع فرآیند رسیدگی و مجازات کردن مرتکبان این گونه جرم‌ها صورت می‌پذیرد. چراکه، جرم‌های مهم به دلیل آثار و تبعات سنگینی که برای جامعه به طور کلی و بزه‌دیدگان به طور خاص در بر دارد و نیز، به جهت حفظ اعتماد عمومی به دولت‌ها در تأمین و تضمین نظم و آرامش عمومی، مستلزم رسیدگی سریع می‌باشند. لیکن، باید توجه داشت که علی‌رغم تبعات منفی بسیار زیاد این گونه جرم‌ها، مجریان باید مراقب حقوق دفاعی متهمان و فعالان و سرمایه‌گذاران اقتصادی باشند و به بهانه‌ی تسریع، حقوق آنان را تضعیف ننمایند.

از طرفی قانون‌گذار ایرانی در گستره‌ی قوانین و مقررات ملی، گاهی به منظور سرعت بخشیدن به چرخه‌ی عدالت کیفری، رسیدگی به برخی جرم‌ها مانند پرونده‌های مربوط به قاچاق کالا و ارز را بدون رعایت تشریفات دادرسی تجویز نموده و بدین ترتیب، آیین دادرسی افتراقی در این زمینه پیش‌بینی نموده است و در تدوین آن از اصولی الهام گرفته و پیروی کرده که به واسطه‌ی آن، مصالح اجتماعی را بر حقوق متهمان ترجیح داده است به طوری که اعمال قواعد این گونه‌ی دادرسی، محکومیت سریع و قطعی متهم را به دنبال دارد (۱۳). برای نمونه

قانونگذار در فرایند رسیدگی به قاچاق کالا و ارز، برخورد قاطع، شدید و سریع با مرتکبان قاچاق را بر رعایت حقوق دفاعی آنها ترجیح داده است. نظام عدالت کیفری، در پی محکومیت هر چه سریع‌تر متهمان قاچاق کالا و ارز است، ضمن اینکه عواملی چون شخصیت بزه‌دیده، ارزش ریالی پرونده، برخی مناسبات و تعلقات جناحی و سیاسی، بازنمایی رسانه‌ای از جرم و اعمال فشار گروه‌های خاص، موجب می‌شود تا نظام قضایی با سرعت هرچه تمام‌تر، پرونده‌های خاص را بررسی کند (۱۴). به عنوان یک نمونه دیگر می‌توان به ماده‌ی ۳۰ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ در این زمینه مقرر می‌دارد: «شکایات و دعاوی مربوط به فساد مالی باید در مراجع قضایی و اداری خارج از نوبت رسیدگی شود». از این رو، رسیدگی خارج از نوبت نیز یکی از ساز و کارهای تسریع در رسیدگی به جرم‌های جهانی به حساب می‌آید (۱۵). باید اضافه کرد: هرچند پرهیز از اطاله دادرسی از حقوق اصلی متهم به شمار می‌رود اما در نقطه مقابل، اجتناب از شتابزدگی تحت تأثیر افکار عمومی نیز از حقوق بنیادین متهم اقتصادی می‌باشد. با این وجود در سیاست جنایی ایران، در پاره‌ای، دادگاه‌ها به سوی تسریع در روند رسیدگی هدایت شده‌اند تا بدین وسیله عزم جدی مسئولان سیاست جنایی در مقابله با جرایم اثبات و از ارزش نقض شده حمایتی نمادین صورت گیرد. چنین راهکاری در غالب موارد به نادیده انگاشتن و یا تضييع حقوق متهمان می‌انجامد. به عبارت دیگر و چنانچه اشاره شد؛ تسریع بیش از اندازه در فرآیند کیفری موجب کاهش دقت در رسیدگی، افزایش توجه به نتیجه‌گرایی و تحدید موازین دادرسی عادلانه و سلب اعتماد افکار عمومی به دستگاه عدالت قضایی از بُعد جامعه‌شناسی کیفری خواهد شد که مسلماً در دراز مدت ناکارآمدی نظام کیفری و بازنمایی منفی از عملکرد آن را به دنبال خواهد داشت.

و) محدودیت دسترسی به وکیل

به موجب تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری، چنانچه جرائم اقتصادی به صورت سازمان یافته، ارتکاب یابند و مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون باشد، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوا، وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضاییه باشد انتخاب می‌نمایند (۱۶). اسامی وکلای مزبور، توسط رئیس قوه قضاییه اعلام می‌گردد. این تبصره، محدودیتی ناروا بر حق دفاع که یکی از آثار آن حق انتخاب وکیل است وارد ساخته و شائبه‌ای نابجا را متوجه قوه قضاییه ساخته است (۱۷). هر چند در جرائم اقتصادی مطابق استجازه جدید انحصار وکالت حذف گردیده است اما شکی وجود ندارد هر گونه محدودیت جهت ایجاد مانع بر دسترسی به وکیل مستقل در دادرسی‌های اقتصادی می‌تواند آثار منفی بر جذب سرمایه و نهایتاً ایجاد و موجبات احساس ناامنی اقتصادی از بُعد جامعه‌شناسی کیفری را فراهم آورد.

ه) بازداشت موقت بی ضابطه

سازمان ملل متحد به موجب بند ۳ از ماده‌ی ۱۱ کنوانسیون پالرمو و نیز بند ۴ از ماده‌ی ۳۰ کنوانسیون مریدا، آزادی متهم تا زمان محاکمه یا استیناف را با توجه به حق دفاع موکل به تضمین در نظر گرفتن ضرورت حضور وی در مراحل بعدی دادرسی نموده، دولت‌های عضو را به رعایت این موضوع توصیه کرده است (۱۸). در نظام حقوق داخلی صرف‌نظر از مواردی که مقتن به منظور جلوگیری از ایجاد اختلال در روند تحقیقات، ممانعت از تبانی متهم با دیگران و به ویژه اطمینان از دسترسی به متهم در مراحل بعدی تحقیق و رسیدگی، صدور قرار بازداشت موقت را تجویز نموده است در غالب اتهامات اقتصادی از این فراتر رفته و صدور قرار بازداشت موقت را جز در موارد بسیار کم اهمیت اجباری و غیر قابل اعتراض فرض نموده است.

به نظر می‌رسد که پیش‌بینی قرار بازداشت موقت اجباری و غیر قابل اعتراض در جرایم اقتصادی، ضمن آنکه با موازین دادرسی عادلانه منافات دارد، اثر بازدارندگی چندانی هم در پی نداشته باشد. در جرایم اقتصادی بازدارندگی و پیشگیرنده بودن سیاست کیفری بیش از آنکه به شدت مجازات و صرف این نوع تدابیر شکلی (بازداشت موقت اجباری) بستگی داشته باشد، به قطعیت و معقولانه بودن آنها بستگی دارد.

بدیهی است که اخذ قرار تامین نامتناسب و سنگین از متهمین چنین جرایمی قابل درک و پذیرش نیست و دارای آثار منفی جذب سرمایه و ایجاد احساس نا امنی فضای کسب و کار در جامعه از بعد جامعه‌شناسی کیفری بشمار خواهد رفت.

نتیجه‌گیری

در خصوص ارتباط اخلاق با حقوق کیفری، بیشتر به رابطه اخلاق با حقوق کیفری ماهوی توجه شده است و بررسی ارتباط بین حقوق کیفری شکلی و اخلاق تا حد زیادی مغفول مانده است. تبیین جایگاه الزامات اخلاقی در فرآیند دادرسی کیفری و به ویژه در دادرسی عادلانه اقتصادی بسیار حائز اهمیت است زیرا که شیوه جدید دادرسی اقتصادی با برخی از محدودیت‌های اصول دادرسی اخلاقی و عادلانه همراه بوده است. با این حال با توجه به عدم تعیین دقیق ضمانت اجرای نقض اصول اخلاقی و عادلانه در شیوه جدید دادرسی اقتصادی برای برخی از رفتارها و اقدامات در بسیاری از موارد، تنها ضمانت اجرای آن ندای وجدان است. از طرفی اصول منصفانه کاربردی عام با اصول دادرسی منصفانه کاربردی شکلی در فرآیند رسیدگی به جرائم اقتصادی متفاوت از یکدیگر می‌باشند. منظور از اصول کاربردی عام حاکم بر دادرسی عادلانه اصولی است که به طور مستقیم به حقوق ذاتی و اصلی و ماهوی افراد مربوط است یعنی حق بر آزادی و امنیت که به واسطه نفس اقامه یک فرآیند کیفری در معرض خطر قرار می‌گیرد. اصول دادرسی عادلانه کاربردی شکلی نیز اصولی هستند که به واسطه جریان دادرسی ضرورت پیدا می‌نمایند. در نتیجه آیا در فرآیند دادرسی اقتصادی این اصول قابل عدول هستند یا خیر؟ که از بررسی داده‌ها نتایج ذیل حاصل می‌گردد:

الف- قوه قضائیه و متولیان امر حق ندارند با نادیده گرفتن اصل قانونی بودن جرم و مجازات، فعالان حوزه اقتصاد را مورد تعقیب و مجازات قرار دهند. همه متولیان از جمله قوه قضائیه می‌بایست از فعالیت‌های اقتصادی مشروع حمایت نمایند. دستگاه قضایی نمی‌تواند به ظن مشروع بودن یا نبودن فعالیت اقتصادی اقدام به تعقیب فعالان و سرمایه‌گذاران حوزه اقتصاد نماید. تعیین جرم اقتصادی و مصادیق آن و مجازات و کیفیت آن در لوای اصل قانونی بودن جرم و مجازات می‌بایست از قبل پیش‌بینی شده باشد تا فعالان حوزه اقتصاد بدانند که چه اقدامی مشمول عنوان مجرمانه و چه اقدامی خارج از دایره جرم اقتصادی است. متأسفانه به دلیل شرایط بحرانی اقتصادی ما شاهد تزلزل اعمال اصل قانونی بودن جرم و مجازات هستیم. کارگروهی تصمیم می‌گیرد امروز ورود ارز به کشور ممنوع و قاچاق باشد فردا تصمیم می‌گیرند که آزاد باشد یا امروز صادرات گوشت مرغ آزاد است و فردا ممنوع امروز واردات آزاد است و فردا قاچاق و ممنوع!!! به همین جهت فعالان حوزه اقتصادی با تزلزل در اینخصوص روبرو می‌باشند. جوهر و ذات اصل قانونی بودن جرم و مجازات این است که هیچ‌گاه نباید فعال حوزه اقتصاد مورد تعقیب و مجازات شود مگر آنکه به علت رفتاری که مصداق بارز یک جرم از قبل تعیین شده آنهم جرم انگاری توسط مرجع صالح نه کارگروه خاص!!!

ب- اصل فردی بودن مجازات‌ها در فرآیند رسیدگی اقتصادی قابل عدول نیست. شخصی بودن مجازات‌ها در دادرسی اقتصادی به آن معناست که تنها کسی که به صورت مستقیم یا با همکاری وی جرم اقتصادی ارتکاب شده است باید مجازات گردد حال که به دلیل ضعف دستگاه متولی کشف یا دستگاه متولی تعقیب، مجرم از ایران گریخته است قوه قضائیه حق تعقیب و مجازات خانواده، اقوام و دوستان و کارکنان شرکت خصوصی فردی که جرم اقتصادی را مرتکب شده را ندارد.

پ- رعایت اصل تناسب جرم و مجازات نیز در فرآیند دادرسی اقتصادی دارای اهمیت و غیرقابل عدول خواهد بود. قوه قضائیه به جهت بحرانی بودن فضای کسب و کار یا ضعف مدیران اقتصادی در سیاست‌گذاری‌های صحیح اقتصادی حق نخواهد داشت فعال اقتصادی که مرتکب جرم خرد شده و اقدام وی در سطح کلان نبوده را در محاکم ویژه اقتصادی آنهم با محدودیت‌های خاص دادرسی مورد محاکمه قرار دهد و مجازاتی بیش از استحقاق به صورت غیرمنصفانه برای آن فرد در نظر بگیرد.

ت- امروزه بدلیل اضطراری بودن شرایط اقتصادی مقامات تعقیب در امر کیفری اعم از دادستان و غیره به عنوان مدعی العموم در مقابل متهم اقتصادی دارای قدرت و امتیازات زیادی هستند. تامین امنیت روانی و جسمانی فعالان حوزه اقتصاد و قدرت نامحدود قوه قضائیه در برخورد با مظنونان و متهمان جرائم اقتصادی در جهت بهبود فضای کسب و کار ایجاب می‌کند که اصل برائت در برخورد با مظنونان و متهمان اقتصادی مورد شناسایی قرار گیرد. در واقع با شناسایی چنین اصلی است که فعال اقتصادی می‌تواند به حفظ حقوق و آزادی‌های

است. سلب حقوق دفاعی متهم در دادگاه های اقتصادی موجبات سلب اعتماد عمومی جامعه از دستگاه قضایی را فراهم خواهد آورد و در ذهن جامعه تصویری منفی از عملکرد دادگاه های اقتصادی نقش خواهد بست .

با توجه به آنچه گفته شد پیشنهاد می شود:

۱- قوه مقننه هر چه سریع تر در خصوص تدوین مقررات جامع و مانع با در نظر گرفتن اصول مسلم اخلاقی و عادلانه در رسیدگی های اقتصادی اقدام نماید تا شائبه های تعصبات جانبدارانه و ناعادلانه بودن فرآیند رسیدگی اقتصادی در جامعه سایه نیفتد .

۲- متولیان می بایست ضعف دستگاه های متولی کشف جرائم اقتصادی را برطرف نمایند تا قوه قضائیه ناچار نباشد در خط مقدم مبارزه با فساد، اصول اخلاق و عادلانه را تحدید نماید.

ملاحظه های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

واژه نامه

1. Ethics	اخلاق
2. Law	حقوق
3. Criminal law	حقوق کیفری
4. Ethical requirements	الزامات اخلاقی
5. Economic crimes	جرایم اقتصادی
6. International cooperation	همکاری بین المللی
7. Social problems	معضلات اجتماعی
8. Criminal policy	سیاست جنایی
9. Social justice	عدالت اجتماعی
10. Economic proceedings	دادرسی اقتصادی
11. Economic management	مدیریت اقتصادی
12. Human right statement	منشور حقوق بشر
13. Criminology	جرمشناسی
14. Economic corruption	فساد اقتصادی
15. Code of criminal procedure	آیین دادرسی کیفری

References

1. Khodamoradi R, Ghourchi Beigi M. (2021). The relationship between ethics and fundamental rights of individuals in Iran's criminal system. *Ethics in Science and Technology*; 16(3): 9-13. (In Persian).
2. Andalib M, Aghaei Jannat-Makan H. (2021). Legal and ethical principles of lawyer interference in the criminal procedure process. *Ethics in Science and Technology*; 16 (3) :1-8. (In Persian).

فردی در برابر مأمورین و مقامات امید داشته باشد زیرا در صورتی که چنین اصلی در فرآیند اقتصادی مورد شناسایی قرار نگیرد هر لحظه ممکن است ضابطین و بازپرسان به دلایل واهی یا بنابر دلایل سیاسی و غیره فعالان حوزه اقتصاد را مورد بازداشت تعقیب و محاکمه قرار دهند و به یک نوع جو و محیط امنیتی و پلیسی در جامعه و فضای کسب و کار دامن بزنند که نتیجه ای جزء سلب اعتماد افکار عمومی جامعه از دستگاه قضایی و فرار سرمایه و ترس از سرمایه گذاری در جامعه بدنبال نخواهد داشت.

ث- مطابق استیجازه اقتصادی مورخ ۱۳۹۷ در راستای اقدام فوری و ضربتی با جرائم اقتصادی مواعد دادرسی کاهش داده شد. نباید فراموش کرد که دو مولفه سرعت و دقت باید توأمان در فرآیند دادرسی اقتصادی لحاظ گردد و به بهانه اقدام فوری و ضربتی با مجرمین اقتصادی سرعت در رسیدگی و دقت در رسیدگی ها نباید فدای دیگری شوند. دادرسی اقتصادی شتابزده به جهت سیاسی شدن پرونده یا رسانه ای شدن پرونده های اقتصادی در مدتی کمتر از زمان متعارف و معقول موجبات زوال حقوق دفاعی متهمین اقتصادی خواهد شد. با این وصف دادرسی شتاب زده که متضمن رسیدگی خارج از مهلت و خارج از نوبت که موجبات نقص برخی از تشریفات رسیدگی را فراهم می آورد بسیار آثار منفی به بار خواهد آورد. سرعت رسیدگی های اقتصادی به معنای عجله و شتاب زدگی نیست بلکه به معنای حرکت بدون توقف در کوتاه ترین زمان با در نظر گرفتن اصول حاکم بر دادرسی عادلانه است.

د- مقررات جدید استیجازه جدید و شیوه جدید دادرسی اقتصادی در غالب جرائم حق تجدیدنظر خواهی و فرجام خواهی را زائل نموده است. با این وصف فرض بر آن است که دادرسی اقتصادی قطعی است مگر در جرائمی که مجازات آن اعدام است. حال آنکه حق بر تجدیدنظر خواهی و فرجام خواهی در واقع ادامه فرآیند عدالت کیفری محسوب می گردد و از این حیث حاوی حقوق مربوط به دادرسی عادلانه و منصفانه مانند اصل برابری سلاحها و علنی بودن دادرسی و حق بر دادگاه مستقل و بی طرف و حق بر داشتن وکیل مستقل می باشد. حتی چنانچه فرض بر آن گرفته شود که دادگاه های ویژه اقتصادی با تعدد قضات می توانند کیفیت رسیدگی را تا حد زیادی بالا ببرند و از اشتباهات ممکن بکاهند. باز هم اسقاط حق تجدیدنظر خواهی متهم قابل قبول نیست زیرا مطابق اصول اصل بر قابلیت تجدیدنظر خواهی از آراء

3. Khalili R, Esmaeili M, Hajitabar Firoozjaee H. (2022). Ethics in criminal law: respect for the freedom of individuals and the study of reason in Imami jurisprudence and Iranian criminal law. *Ethics in Science and Technology*; 16 (4) :14-20. (In Persian).
4. Khakzad M. (2010). Human rights standards and conflict between the interests of the individual and the society in the criminal process. *Legal Research Journal*; 1(1): 19-40. (In Persian).

5. Rahiminezhad E. (2008). Human dignity in criminal law. 1st ed. Iran/Tehran: Nashr Publication. (In Persian).
6. Rahmdel M. (2009). Fair proceedings and regulations of criminal proceedings in Iran; updates of Criminal Sciences. 1st ed. Iran/Tehran: Mizan Publication. (In Persian).
7. Shamlu B, Moradi M. (2013). Restrictions against fair trial guarantees in the light of Security- oriented approach to money laundering. The Judiciarys Law Journal; 77(81): 111-159. (In Persian).
8. Hoseini H, Esmailzadeh L. (2013). Populist aspects of Iran's criminal policy against economic corruption. Social Welfare Quarterly; 14(54). (In Persian).
9. Ghapanchi H, Daneshnari H. (2012). Dual models of the criminal process "crime control" and "fair trial". Criminal Law Doctrines; 9(4): 167-184. (In Persian).
10. Ghorbani A. (2011). Fair trial in the procedure of the European Court of Human Rights. 1st ed. Iran/Qom: Todays Law Publication. (In Persian).
11. Ahmadi A, Rezaei M. (2015). Effects of globalization of crime in the field of criminal law of Iran. Criminal Law Research; 4(14). (In Persian).
12. Khazani M. (1998). Theoretical and practical examination of the acceleration of criminal procedure. 1st ed, Iran/Tehran: Ganje Danesh Publication. (In Persian).
13. Fathi MJ, Amirhajloo F. (2018). Effects of discriminatory proceedings of goods smuggling (in the light of the principles of fair proceedings). Studies of Criminal Law and Criminology; 48(2). In Persian).
14. Mahdavi pour A, Shahrani-Karani N. (2014). The role of informers in the criminal procedure for economic crimes; Requirements and obstacles. Criminal Law Research; 3(10). (In Persian).
15. Javanmard B. (2014). Special (differential) criminal procedure in organized crimes. 1st ed. Iran/Tehran: Jangal Publication. (In Persian).
16. Soltanifard, H., Malmeir, M., Alipour, H. (2018). Economic Crimes Criminal Procedure; The Connection between Substance and Process. Journal of Legal Studies; 10(3): 159-194. (In Persian).
17. Khaleghi A. (2015). Notes in the Criminal Procedure Law. 1st ed. Iran/Tehran: Shahre Danesh Publication. (In Persian).
18. Tavasolizadeh T. (2013). Prevention of economic crimes. 1st ed. Iran/Tehran: Jangal Publication. (In Persian).